

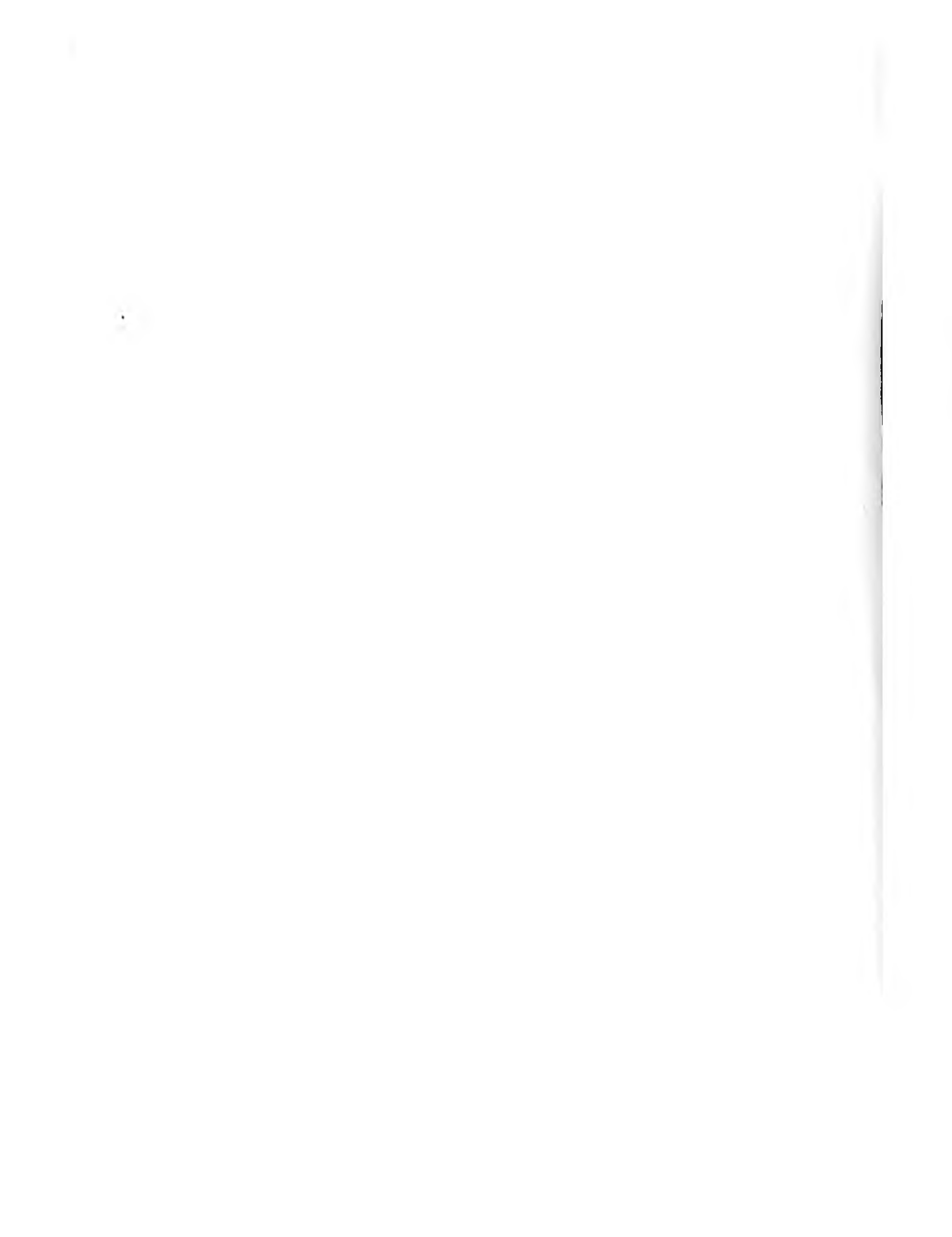
про Україну
з гонором
і гумором

ОЛЕНА ТЕЛІГА

СЕРІЯ:
ВЕЛИКІ
УКРАЇНЦІ

Годі
скиглити!
Шануймося!

НАДІЯ МИРОНЕЦЬ

Олена
ТЕЛІГА

Київ 2009

ББК 63.3 (4Укр)
М64

Серія “Великі українці”

Миронець Надія. Олена Теліга. – Київ, 2008. – 64 с.

У книзі в науково-популярній формі розповідається про життєвий і творчий шлях відомої української поетеси, публіцистки і громадської діячки Олени Теліги, розстріляної нацистськими окупантами в Києві в Бабиному Яру в лютому 1942 року. Означені основні віхи біографії цієї Великої Українки, становлення її поетичного таланту та світогляду як української націоналістки. Вихована в зросійщеній родині, вона повернулася до своїх національних коренів і стала полум'яною українською патріоткою, палкою поборницею відновлення самостійної Української держави.

Для всіх, хто цікавиться українською історією та літературою.

Автори проекту “Про Україну з гонором і гумором”
доктор історичних наук, професор *Віктор Брехуненко*,
доктор історичних наук, професор *Анатолій Бойко*

Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Інституту української археографії та джерелознавства
НАН України як науково-популярне видання

Усі права застережено. Передрук будь-якої частини цього видання у будь-якій формі та будь-яким способом, зокрема й електронним, без письмової згоди авторів проекту заборонено

Переднє слово

Серед українців, життя яких залишило яскравий слід в історії своєї Вітчизни, належне місце займає Олена Теліга – талановита поетеса, публіцистка, громадська діячка, закатована нацистами в Києві у Бабиному Яру. Ім'я Олени Теліги стало відомим на рідній землі лише після того, як здійснилася її заповітна мрія, за яку віддала життя – Україна стала незалежною державою. За радянських часів її ім'я замовчувалося, бо було позначене, як й імена тисяч інших борців за незалежну Українську державу, тавром “українського буржуазного націоналізму”, віднесено до “ворогів народу”. У роки “перебудови”, коли привідкрилася залізна завіса, в періодичній пресі появилися перші публікації про Олену Телігу та її творчість, але вони були відомі лише вузькому колу спеціалістів.

За роки незалежності чимало зроблено для увічнення пам'яті великої патріотки. Опубліковані її поетичні та публіцистичні твори (Олена Теліга. “О краю мій...” та її листування й спогади про неї (Олена Теліга. Листи. Спогади). Іменем Олени Теліги названо видавництво при Фундації імені О. Ольжича, вулиця в Шевченківському районі м. Києва неподалік Бабиного Яру, Київська спеціалізована школа № 97 з поглибленим вивченням англійської мови та середня школа № 1 у м. Феодосії, бібліотека № 15 для дітей і юнацтва у столиці. У 1993 році засноване і плідно працює Всеукраїнське жіноче товариство імені Олени Теліги, яке багато робить для дослідження її життєвого шляху і популяризації творчості, проводить щорічні конкурси на краще виконання

творів поетеси “Щоб далі йти дорогою одною”. Засновано Міжнародну літературно-мистецьку премію імені Олени Теліги, першим лауреатом якої стала видатна українська поетеса Ліна Костенко. У 2006 році широко відзначалося 100-річчя від дня народження Олени Теліги, Президент України Віктор Ющенко з цієї нагоди видав спеціальний указ. На його виконання були проведені урочистості, наукова конференція, незабаром буде відкрита пам’ятна дошка на будинку в Києві, де жила Олена Теліга, а також буде встановлено пам’ятник їй в урочищі Бабин Яр.

Олена Теліга стала відомою не лише в Україні, а й за її межами, окремі твори поетеси перекладені англійською, білоруською, грузинською, польською, російською, французькою та іншими мовами. Зріс попит на її твори й на літературу про неї, яких ще, на жаль, обмаль. Цим виданням ми маємо намір частково заповнити цю прогалину, розповівши читачам про життєвий і творчий шлях Олени Теліги.

Дитинство і рання юність

Спекотного літнього дня 21 липня 1906 року в підмосковному Іллінському в родині інженера-гідротехніка, вченого і педагога Івана Шовгенова, що жила тоді в Москві, де батько працював на високій інженерній посаді й викладав у Московському інженерному училищі, народилася дівчинка, яку назвали Оленою. У родині було вже два сини, й дівчинка стала шостого улюбленицею. Батько й мати (педагог, випускниця Бєстужівських курсів) всіляко розвивали здібності доньки. До 5-річного віку вона жила з батьками в Москві, а потім – у Петербурзі, зростала в російськомовному середовищі, виховувалася на російській культурі. Батьки Оленки були українцями, батько походив із Слобожанщини, народився в селі Кам'янка Куп'янського повіту (тепер Дворічанський район Харківської області), мати – Юліяна (Уляна) (уроджена Нальянч-Качковська) народилася в Старокостянтиніві на Поділлі в українській священицькій родині, що мала білоруське коріння. Проте проживання у великих містах Російської імперії далося взнаки. Іван Шовгеня (так його прізвище записано в метричній книзі Миколаївської церкви села Кам'янки) став Шовгеновим, відомою в Москві і в Петербурзі людиною, був відзначений орденами Станіслава III і II ступенів, Анни – III і II ступенів, мав ранг статського радника. Шовгенови спілкувалися з відомими представниками російської культури. За деякими переказами (не підтвердженими поки що документально) хрещеною матір'ю Оленки була відома російська поетеса Зінаїда Гіппіус. Дівчинку вчили музи-

ки, навчали мов: російської, німецької, французької. Лише рідної, української, вона в ті роки не знала й українкою себе не відчувала.

Про себе тогочасну, своє самоусвідомлення вона пізніше так розповідала Уласові Самчукові: “Уявіть собі великодержавного, петербурзького, імперіяльного шовініста, який з перших дитячих років звик дивитися на весь простір на схід, захід і південь від Петербургу, як на свою кишенькову власність. І якого не обходять ні ті живі людські істоти, що той простір заповнюють, ні ті життєві інтереси, що в тому просторі існують. От така собі Богом дана Русь, у якій всі ті “полячішки і чухна” лише “дрянь”, яка кричить, що їй “автономія нужна”... Я була петербуржанка. Я там виросла, там вчилася, там провела війну... Ну й, розуміється, насичувалася культурою імперії”.

1917 рік вніс суттєву зміну в налагоджений ритм життя родини Шовгенових. У Росії – революція, у Києві створюється свій, український орган влади – Центральна Рада, проголошується Українська Народна Республіка, і для інженера й науковця Івана Шовгенова відкривається перспектива служіння власній державі. Восени 1917 року Шовгенови переїжджають в Україну, спочатку на рідну главі родини Слобожанщину, а з весни 1918 – до Києва, де Іван Шовгенів займає посаду начальника департаменту водяного і дорожнього господарства в міністерстві шляхів, згодом стає також викладачем, а потім професором Київської політехніки, Оленка ж навчається в приватній гімназії О. Дучинської.

Київ переживав нелегкі часи, у родині Шовгенових, які тоді спілкувалися з відомими українськими політиками й діячами культури, велися розмови про національне відродження, про Українську державу та її перспективи, але навряд чи цими проблемами переймалася Оленка-підліток. Хоч у пам'яті Київ лишився “в боях ранений”, однак, поки

родина була разом, життя видавалося більш-менш благополучним.

Нові випробування приніс 1919 рік. У Києві – численні зміни влад, Іван Шовгенів виїжджає з урядом УНР до Кам'янець-Подільського, повертається до Києва після захоплення його більшовиками, якийсь час залишається без роботи, а потім уже в 1920 році разом із старшим сином Андрієм знову виїжджає з урядом УНР, де займає попередню посаду, а згодом евакуюється до польського міста Тарнова. Дружина й двоє дітей залишаються у Києві без засобів до існування. Приватні навчальні заклади були радянською владою закриті, всі школи стали єдиними трудовими. Одну з таких шкіл до 1920 року відвідувала Олена. Мати її змушена була продавати речі, щоб придбати харчі, яких завжди не вистачало, і вона з боєм у серці просила дітей їсти якнайменше. Для Олени закінчилося безхмарне дитинство, коли вередливу дівчинку умовляли їсти яйця й пити молоко. Треба було самій дбати про шмат хліба.

Згадуючи про цей період свого життя, вона писала пізніше в листі до Наталі Лівницької-Холодної: "...Я вступила по-сильним в тій самій Політехніці, де був колись професором мій батько. Тому мій зверхник з особливою насолодою ганяв мене в саму жахливу погоду в найдальші кінці Києва. В літі я сапала і полола цілі довгі, пекучі дні на комуністичних огородах, щоб прогодувати себе, та й додому принести якийсь "пайок". Як же ж тяжко мені було, Натуся, я була маленька, ще і слабенька, і мені тяжко було "гнати рядки" наряду з бабами, які були призвичаєні до такої роботи. Доглядачі кричали на мене немилосердно, а я старалася, що є сили, щоб тільки мене не вигнали. Це було декілька верст від Києва, отже, я додому ходила лише в неділю, а цілий тиждень жила там, спала в сараях, на соломі, поміж баб.

Хліб для мене був мрією, бо їли ми лише картоплю і пшоняний куліш.

Все це без масла чи сала. Для того, щоб роздобути цей хліб чи кавалок сала, я з товаришкою їздили в якесь село, щоб змінити там рушник чи серветку на ці продукти. Ти знаєш, в ті часи потяги були переповнені, отже, нам часто доводилось, на вітру і морозі, декілька годин висіти на підножці, чи тремтіти на криші вагона.

Щоб дістати дрова на опал, теж їздили чи ходили в ліс, самі пиляли і рубали, а потім тягнули на своїх плечах чи везли на тачці”.

Але не тільки такі сумні думки навіювали їй спомини про Київ. Навпаки, згадувати Київ було їй радісно, бо вона дуже любила це місто, його чудові парки, схили над Дніпром і сам Славутич. Згадувала себе юну, переповнену радістю життя в час, який відзначався жорстокістю, аморальністю і хамством. Саме тоді прийшло до неї перше захоплення, любов чи її “передчуття” – настрої, які породжують у душі особливе піднесення. І як не тяжко жилося в Києві два роки без батька, “але все ж ці два роки були для мене містерією, чудом життя, незабутньою казкою, – ділилася вона з подругою, – бо що ж значила пригоріла каша, сукня з підшивки і собачий холод в порівнянні з тим, що я перетворювалася з дитини в панну, а тому весь світ ставав для мене іншим!”

Всю щоденну роботу вона виконувала мов у сні, думаючи про те, яке чудове життя, скільки всього цікавого чекає її попереду. Особливу ж радість приносили години відпочинку. Пригадувала: “Коли ж кінчалась моя щоденна праця, тоді життя було мов квітка, що ледве починає розпускатися, а що має тисячі пелюстків. Кожний вірш, образ, захід сонця, кожне миле обличчя і ніжне слово приймала моя душа гостро і здивовано. Весь світ був для мене, а я для всього світу”.

Еміграція. Студентське життя

На шістнадцятому році свого життя, в травні 1922 року, Олена виїхала з України, надовго залишивши улюблений Київ. З мамою і братом Сергієм вони нелегально перейшли кордон і, після короткочасного перебування в Тарнові, в липні 1922 року переїхали до Чехословаччини, до містечка Подебради, де батько Олени Іван Шовгенів 28 квітня того року був обраний ректором Української господарської академії (УГА).

У Подебрадах працювали матуральні курси для юнаків і дівчат – українських емігрантів, які або не мали закінченої середньої освіти, або через складні обставини втратили документи, що давали право вступу до вузу. Отримати такий документ (матуру) після річного навчання давали можливість курси, на які восени 1922 року вступила Олена.

Навчатися було їй нелегко, бо мала велику перерву та й українською мовою вільно не володіла. Але працювала наполегливо. Жадоба знань, бажання надолужити проганий час, неабияка амбітність і допомога друзів – студентів УГА, які залюбки давали юній гарненькій доньці ректора уроки не лише математики й української мови, а й національного самосвідомлення, поступово давали свій результат. Усвідомлення себе українкою приходило до Олени повільно, бо давався взнаки вплив столиці Російської імперії, а перебування в зросійщеному Києві мало що змінило в її свідомості.

Середовище української еміграції спочатку приголомшило. Про свої перші враження після прибуття до Польщі

Олена Шовгенова (Теліга).
[Подебради, 1920-ті рр.]

голомшена, що мій власний батько, відомий і заслужений справжній російський професор Іван Шовгенов, якого чомусь перезвали на Шовгеніва, є не що інше, як ректор школи, яку звать господарською академією, де викладають «на мові» і де на стінах висять портрети Петлюри”.

Поступово звикала, прислухалася до розмов товаришів по курсах і студентів академії, до палких дискусій про минуле України, про причини поразки недавньої національно-визвольної боротьби, безпосередніми учасниками якої була переважна більшість юнаків з її теперішнього оточення.

Але спочатку спілкувалася вона і з російськими емігрантами в побуті, на молодіжних вечірках. Одна з таких вечірок стала для неї пам’ятною на все життя, бо саме на ній вона гостро відчула, що її рідна мова – українська. Про цей випадок вона так розповідала: “Це було на великому балю у залах Народного дому на Виноградах, що його улаштував якийсь добродійний комітет російських монархістів під патронатом

вона так розповідала Уласові Самчукові: “Мені п’ятнадцять років, я ж народжена у царстві імператора всіх ройсів, вихована на мові Пушкіна і враз, перейшовши границю, опинилася не лише в Польщі, що здавалася мені романом Сенкевіча, не лише «в Європі», але й у абстрактному царстві Петлюри, що говорило «на мові» і було за «самостійну».

“Опинившись у Подебрадах, – продовжувала розповідь Олена, – я була при-

відомого Карла Крамажа. Я була тоді у товаристві блискучих кавалерів, ми сиділи при століку і пили вино. Не відомо хто і не відомо, з якого приводу, почав говорити про нашу мову за всіма відомими “залізюку на пузяку”, “собачій язик”... “Мордописня”... Всі з того реготалися... А я враз почула в собі гострий протест. У мені дуже швидко наростало обурення. Я сама не знала чому. І я не витримала цього напруження, миттю встала, вдарила кулаком по столу і обурено крикнула: “Ви хами! Та собача мова – моя мова!

Олена Шовгенова — студентка
Українського вищого педагогічного
інституту ім. М. Драгоманова.
Прага. 1923 р.

Мова мого батька і моєї матері! І я вас більше не хочу знати!”

Я круто повернулася і, не оглядаючись, вийшла. І більше до них не вернулася. З того часу я почала, як Ілля Муромець, що тридцять три роки не говорив, говорити лише українською мовою. На велике здивування усіх моїх знайомих і всієї Господарської академії”.

Українську мову та літературу вона обрала своїм майбутнім фахом, стала студенткою історико-літературного відділу (підвідділ української мови і літератури) щойно відкритого Українського вищого педагогічного інституту імені М. Драгоманова в Празі. Її професорами були визначні українські

вчені. Софія Русова викладала теорію й історію педагогіки, дидактику та інші педагогічні дисципліни, Леонід Білецький – народну поезію, вступ до історії літератури, історію української літератури, методіку та історію поезії, Дмитро Дорошенко – історію України, Василь Сімович – українську та старослов'янську мови, Дмитро Чижевський – філософські дисципліни, Сергій Шелухин – основи права, Степан Сірополко – школознавство та бібліотекознавство.

Олена поринула в студентське життя. Лекції, бібліотеки, Студентський Дім у Празі, прогулянки вулицями великого європейського міста. Все було таким цікавим і незвичним! Олена була активною учасницею студентських вечорів.

Тогочасне коло спілкування Олени – її товариші по інституту, друзі й приятелі – студенти УГА. Багато з них з часом стануть відомими українськими письменниками, поетами, громадськими діячами, науковцями, а поки що вони в тиші бібліотек і гаморі дискусій шукали шляхи дальшого розвитку української нації, боротьби за незалежну Українську державу, здобуваючи знання, готували себе до роботи на рідній землі, куди сподівалися незабаром повернутися. Разом з Оленою на одному курсі навчалися: Василь Куриленко, Галя Мазуренко-Боголюбова, Оля Русова, курсом пізніше йшли: на підвідділі літератури – Юрій Дараган, на підвідділі історії – Олег Кандиба, Юрій Шкрумеляк та інші. У той же самий час в педагогічному інституті навчався майбутній член-засновник та ідеолог ОУН Юліян Вассиян. В УГА в цей же час навчалися Євген Маланюк, Леонід Мосендз, Микола Сціборський, Леонід Романюк та інші.

Таким було оточення, в якому формувалася Олена як поетеса і українська патріотка, націоналістка. Переважна більшість студентів були недавніми вояками армії УНР, які болісно переживали поразку своєї армії і втрату власної держави, дискутували про причини цієї трагедії. Найголовнішу

вбачали у недостатній згуртованості нації, у відсутності належної волі до перемоги, у слабкості провідників, які орієнтувалися на демократичні методи досягнення мети, тоді як противник застосовував брутальну силу. Головним ворогом вважався московський імперіалізм, який століттями гнобив Україну, а тепер у новому обличчі, в обличчі більшовизму, задушив молоду Українську державу, яка постала в результаті революції 1917—1921 років.

Отже, щоб досягти перемоги в майбутній боротьбі за незалежну Українську державу, вважали необхідним, насамперед, щоб українці усвідомили свою національну окремішність, необхідність з'єднання всіх воель в одну волю, підпорядкування всіх індивідуальних інтересів найвищій меті — боротьбі за націю і національну державу. Зачитувалися працями Дмитра Донцова, зокрема “Націоналізмом”, у якому наголошувалось на тому, що лише нація, яка у ворожому оточенні виявиться дужчою і пристосованішою, здатна утвердити себе і вижити. Ця та інші роботи Д. Донцова, що друкувалися в редактованому ним “Літературно-Науковому Віснику”, активно обговорювалися в колі Олениних друзів та приятелів, захоплювалися вони й модною на той час філософією волюнтаризму Артура Шопенгауера та Фрідріха Ніцше.

Ці ідеї носилися в повітрі, їх вбирала Оленина свідомість, вони відгукнуться в її творах дещо пізніше, коли остаточно сформуються її світогляд і естетична позиція.

Кохання

А поки що молода й щаслива Оленка Шовгенова перебуває в центрі цікавого товариства, її сміх дзвінкий і веселий, її душа прагне кохання. Вона мала чимало прихильників, а зупинила свій вибір на Михайлові Телізі.

Вони познайомилися на одному із студентських вечорів, про який так згадувала її тодішня подруга Зоя Плітас.

Це був концерт у Студентському Домі в Празі взимку 1924 року, який проходив під керівництвом Євгена Вирового і який завзято допомагала організовувати Оленка (друзі називали її Лена, Леночка). Вечір влаштувало “Видавництво Української Молоді”, пройшов він успішно. На виручені кошти був виданий збірник віршів Галі Мазуренко, а пізніше й твори інших молодих авторів. “Найбільшою нагородою для Леночки за її відмінну працю... – було її знайомство з Михайлом Телігою, її майбутнім чоловіком, який на тій вечірці грав на бандурі та співав українські думи”.

Оленка закохалася в ставного кубанського козака, прекрасного бандуриста, недавнього старшину армії УНР, а нині студента лісового відділу УГА, справжнього лицаря. Вона з нетерпінням чекає на їхні зустрічі в Празі або в Подєбрадах, кілька днів розлуки здаються нестерпно довгими, їх заповнюють листами. В одному з них вона писала: “Михайлику єдиний, зустріч моя найсвітліша! Яке ж щастя, я зустрінулася з Вами. Тепер, що зі мною не буде, я завжди буду знати, що є на світі люди такі, як Ви. Не пошлі, не порожні – милі, милі...”

У закоханої пари багато спільних захоплень, одне з основних – танці, якими займалися у танцювальному гуртку під керівництвом Василя Авраменка. Зоя Плітас згадувала, що Олена була “осередком” цього гуртка, народні танці виконувала просто незрівнянно, а про виконання танцю разом з Михайлом писала так: “Оцей спільний “Козачок” молоді, стрункої пари був видовищем, що його так легко не можна забути”.

Олена Шовгенова (Теліга).
[Подєбради, середина 1920-х рр.]

1 серпня 1926 року відбулося весілля Олени Шовгенової та Михайла Теліги. Його детально описала Галина Лащенко, яка була молодшою дружкою. У неї збереглося запрошення, яке на це весілля одержала її родина: “Юлія Степанівна та Іван Опанасович Шовгеніви, сповіщаючи про шлюб своєї доньки Олени з Михайлом Телігою, просять Вас вшанувати своєю присутністю вінчання в євангельській церкві 1 серпня о 7 вечора та весільний чай, що має бути того ж дня після вінчання в готелі «Централь»”.

Як свідок події вона розповідала деталі: “Вінчання було ввечері в євангелійській церкві. Людей поприходило багато, повна церква. Були там не лише українці, але й чехи. Прийшли подивитись з цікавості на православне вінчання. Бадьоро і радісно співав хор. Молодих обвели тричі навколо аналоя. Священик каже їм урочисті і гарні слова, повні глибокого змісту. При світлі свічок і ламп виринає схвильоване і радісне обличчя молоді. Забулась – про що ми умовлялись

Михайло Теліга (1-й справа) та Олена Шовгорова (2-га)
на занятті в школі українських танців Василя Авраменка.
Подєбради. 1925 р.

напередодні – подивитись, хто стане перший на килимчик, Олена чи Михайло. Бо за давнім звичаєм, той, хто стане перший, буде головою в домі.

З церкви молоді поїхали додому, де їх зустріли батьки Олени зі святим образом. Пані Шовгорова була в білій сукні. Обличчя її було втомлене і виглядало старшим її віку. Зате професор Шовгород мав вигляд дуже свіжий і молодий. Сьогодні виходила заміж найулюбленіша з його трьох дітей, його Леночка. В родині так і рахувалось: Леночка -- «татова дочка»”.

Запам'яталося присутнім на весіллі, як після традиційного застілля повиносили столи, звільнили залу і молода з молодим танцювали козачка. “Олена Теліга виявила свій хист до танцю, – писала Галина Лашенко. – Її танець, особливо її козачок, це не було лише добре технічне виконання певних

Олена і Михайло Теліги.
Подєбради. 14 лютого, 1928р.

фігур і па. Вона вся, кожним фібром своєї істоти, віддавалася ритму танцю, її танець – це було саме життя, сама радість, самий сміх! Чи ж не мусить бути якраз таким наш козачок?!”

Безсумнівно, чоловік відіграв вирішальну роль у тому, що з донедавна російськомовної панночки Леночки Шовгенової постала визначна українська патріотка й поетеса Олена Теліга. А їхній сімейний союз тримався не лише на глибокому почутті взаємної любові, але й на високому прагненні досягнення спільної мети – незалежної Української держави.

Перші кроки в літературу

Здивуванню і хвилюванню Олени не було меж, коли одного осіннього дня 1928 року на її подебрадську адресу надійшов лист від самого редактора “Літературно-Наукового Вістника” і кумира українського студентства Дмитра Донцова. Лист містив критичний розгляд трьох її віршів, доброзичливі поради, підтримку і ряд запитань до початкуючої поетеси. Почуття щастя й розгубленості змішалися в її душі. Звідки Донцов довідався про її вірші, які вона читала лише у вузькому колі своїх приятелів? І що мала йому відповісти?

Пройшов певний час, поки Олена дізналася, що хтось із її друзів (чи не веселий, здатний на вигадки Василь Куриленко?) від її імені написав листа редакторові “Літературно-Наукового Вістника”. Цей лист зберігся в архіві. Ось його зміст:

“3. IX. 1928

Високоповажаний Пане Редакторе!

Мені хочеться знати Вашу думку щодо моїх віршів. Чи мені варто писати далі чи може залишити? Може б можна було у Л.-Н. Вістнику вмістити котрийсь із них? Хоч у Вас і багато праці, але напишіть мені пару слів щодо цього. Якщо би якийсь мій вірш був уміщений в журналі, так мені зашліть один примірник.

Прошу вибачити за турботи і наперед дякую з глибоким поважанням

Олена Теліга.”

Далі йде її адреса в Подебрадах чеською мовою і приписка: “В прилозі три вірші”. На жаль, не вказано, які саме вірші були в тій “прилозі”.

Звісно, Д. Донцов не знав, що лист написаний не авторкою вкладених у нього віршів і відповів молодій поетесі, підтримав її, висловив упевненість у тому, що вона може писати, вказав на недостатню опрацьованість її творів, порадив, кого з поетів і прозаїків треба читати.

О. Теліга відповіла Д. Донцову 17 жовтня 1928 року і розпочала свого листа так:

«Високоповажаний Пане Редакторе!

Мені дуже незручно, що я так довго не відповідала на Вашого ласкавого листа, але справа в тому, що лист Ваш був для мене справжньою, щасливою несподіванкою. Вірші мої дійсно попали до Вас просто “з печі”, бо їх без мого дозволу і відома заслали разом з моєю адресою мої добрі приятелі; отже, одержавши Вашого листа, я дуже і дуже зраділа, але нічого не зрозуміла, і лише за деякий час вияснила, яким чином дісталися до Вас, Пане Редакторе, мої вірші.

Прийміть мою глибоку подяку, Пане Редакторе, за Ваші вказівки та поради. Цілковито погоджуюся з Вами щодо своїх хиб: примітивного ритму та примітивних рим. Безумовно, сама б я ніколи не набралася б сміливості відіслати свої вірші в такому “домашньому” вигляді, в якому вони дісталися до Ваших рук”.

Далі вона повідомляє, що до цього часу вірші писала лише для себе, ніколи їх не виправляла і нікому не показувала, за винятком близьких знайомих. У своє виправдання з приводу примітивності засланих віршів пише, що написані вони були коли їй було лише 17 і 18 років.

“Після цих віршів, – продовжує вона, – я ще писала багато, але так само ніколи їх не оброблювала, і думка заслати їх в якійсь журнал хоч і приходила мені в голову, але я гадала виконати її лише в далекому майбутньому, але оскільки Ви,

Пане Редакторе, вважаєте, що я можу писати, то я буду до своїх справ ставитися більш поважно. Буду працювати над ними, обробляти та обточувати”.

З цього листа дізнаємося й про літературні уподобання Олени Теліги, й про її власну естетичну концепцію. Відповідаючи Донцову на запитання про тематику її віршів, вона пише, що для декількох брала теми з давноминулих часів, мотиви з легенд і казок (на жаль, жоден з цих віршів до нас не дійшов). “Але все ж таки, – наголошує Олена Теліга, – мене найбільш тягне зафіксувати в своїх віршах саме “живе життя” з його сірою буденщиною і надзвичайною, святочною радістю, і з безмежною кількістю різних настроїв з їх невловимими, або ледве вловимими нюансами.

«Отже, – пише вона далі, – я в більшості випадків сідаю писати, щоб передати певний настрій. Не змалювати цілий образ, а лише дати відчутти настрій. Можливо, якраз тому мені так мало подобається щось з віршів наших найбільш видатних закордонних поетів. Я завжди щиро дивуюся їх великому словнику чужих слів, надзвичайному знанню історичних фактів, і нарешті “вишуканим” назвам їх віршів або цілих збірників (“Там де Беатриче...”, “І покотилося коло...”). Але так мало я зустрічала віршів, які б мені хотілося взяти і ще раз перечитати. Ніби то і все є: вишуканий ритм, оригінальний зміст, але настрою, души – немає.

Із поетів Великої України (з тих, що Ви мені радили прочитати) я добре знайома з Рильським, і люблю його, читала Зерова, але лише тепер дістану і прочитаю Плужника та Філіповича”.

Щодо решти авторів, які Д. Донцов рекомендував їй прочитати, то пише, що Бодлера і Рільке читала, що Гамсун і Зудерман – її улюблені автори, що досить добре знайома з чеською літературою і дуже любить Махара, а тих, кого не читала, обіцяє обов’язково прочитати.

Лист свідчить про високу культуру Олени Теліги. Вона, зокрема, пише, що добре знає мови – російську, чеську та німецьку, французьку ж – гірше (“лише читаю вільно”), а про українську пише так: **“Але зараз я працюю над своєю рідною українською мовою, яку я, на жаль, знаю дуже недавно, і над якою мені прийдеться багато попрацювати, щоб володіти нею як рідною”**.

Закінчується лист такими словами:

“Кінчаючи листа, я ще раз глибоко дякую Вам, Пане Редакторе, за Вашу ласкавість, за ті щасливі хвилини, що Ви мені принесли своїм листом.

Сподіваюся, що і надалі Ви не відмовите мені в своїй критиці та порадах, які будуть для мене завжди надзвичайно цінні.

Зі щирою пошаною до Вас

Олена Теліга”.

Д. Донцов зумів розгледіти поетичний таланти в тих недосконалох віршах молодої авторки, вирішив її підтримати, зразу ж дав одержані вірші в набір, і вони побачили світ у останніх книгах «Літературно–Наукового Вісника» за 1928 рік (“Весняне” в кн. 11, “Тільки вечір злітає на місто” в кн. 12) і в першій книзі за 1929 рік – “Радість”. Це й були перші кроки Олени Теліги в українську літературу, її ім’я стало відомим широкому колу читачів.

Коли ж почала Олена писати вірші “для себе”, сказати важко. Вона розповідала друзям, що ще в дитячі роки тішила старших своїм віршуванням. У студентські роки також писала вірші, але читала їх лише найближчим друзям, як і писала Д. Донцову, про це згадують і ті, хто знав її в той час.

Так, Галина Лашенко, яка познайомила з Оленою незадовго до її весілля і була на ньому дружкою, пізніше згадувала: “Цікаво, що ні Олена, ані ніхто з родини Шовгенівих не говорили про те, що Олена пише вірші. Постом в родині

вважали Сергія, але він писав по-російськи і був членом російських літературних гуртків у Празі: “Скит поетов” і “Далиборка”. Лиш багато пізніше я довідалась, що Олена вже тоді писала вірші. Але це були її літературні початки і вона не хотіла ще ними хвалитися”.

Зоя Плітас також згадувала, що в студентські роки Олена свої вірші читала охоче тільки друзям. У їхньому вузькому колі Оленине захоплення віршуванням було, безперечно, відомим. Михайло Мухин у “Матеріалах до життєпису О. Теліги”, описуючи її оточення в Подебрадах та Празі і згадуючи, зокрема, Максима Гриву, малює таку картину: “Одного разу, десь влітку 1925, чи 1926 року, в українській студентській їдальні в замку короля Юрія з Подебрад, я побачив Гриву, що з зосередженим виразом обличчя щось час од часу вносив олівцем своїм дрібним чітким письмом до розгорненого зошитку. На моє машинальне запитання “що поробляєте?”, він з усмішкою відповів: “Та ось пані Олена викликала мене на поетичний турнір”... Пані Олена... сиділа оподалік за сумежним столом із виразом пильної учениці, що пише іспитову писемну працю й зрідка, відриваючи очі від свого зшитка, кидала погляд на Гриву”.

Для датування початків поетичної творчості О. Теліги цікавим видається такий документ. У родинному альбомі Теліг, який зберігається в Центральному державному кінофотофоноархіві України ім. Г. С. Пшеничного, вміщена фотографія, на якій зображені Олена Теліга і два юнаки. Один з них – Василь Куриленко, особу другого поки що встановити не вдалося. Саме ним, очевидно, на звороті фотографії червоним олівцем написано:

“17/XI 1927

«Поетическая тройца!»

Цікаво, якими ми зустрінемося ще через 3 роки?” – і підпис, який розшифрувати не вдалося.

Олена Теліга, праворуч — Василь Куриленко, ліворуч —
невстановлена особа. Подебради, 17 листопада 1927 р.

На звороті: “Поетическая тройця!”

Цікаво, якими ми зустрінемося ще через 3 роки?”

У цьому слові “поетическая” із проставленим наголосом на передостанньому складі був, мабуть, натяк на те, що жили й творили ці поети в Чехії, а слово “тройця”, звісно ж, свідчило про те, що поетами вважали себе всі троє.

Та одна справа бути поетом, визнаним у вузькому колі друзів, і зовсім інша – бути відомим широкому колу читачів. Тому факт першої публікації у пресі має надзвичайно велике значення в біографії кожного поета. І саме Д. Донцов, опублікувавши хай і не зовсім досконалі вірші Олени Теліги в авторитетному часописі, відкрив їй широкий шлях у літературу.

Наступна публікація поезії Олени Теліги в “Літературно-Науковому Віснику” появилася лише через два роки після першої. Чим можна пояснити таку паузу? Очевидно, великою вимогливістю поетеси. Пам’ятаючи зауваження Д. Донцова, вона остерігалася подавати йому необроблені вірші. Та й життєві обставини не надихали на поетичну творчість.

У червні 1929 року Михайло Теліга захистив дипломну роботу, одержав фах інженера-лісівника, і Теліги восени того ж року переїхали до Варшави. Ще у 1928 році туди виїхали Оленіні батьки, через рік, у червні 1929 року померла від лейкемії її мати. Олена дуже тяжко переживала цю втрату. Думалося, що їхній переїзд полегшить батькові його самотність, та й сподівалися знайти в Польщі роботу.

Польща зустріла Теліг непривітно. Роботу знайти було важко. Почалося емігрантське життя “бездомних волоцюг” із щоденним пошуком роботи і незмінною відповіддю: “На днях”. За горло стискав “тяжких турбот ржавіючий ланцюг”. Тримала лише взаємна любов молодого подружжя, готовність перебороти будь-які труднощі, не скласти рук і все поділити: “Все разом: і добро і зло, Всі шляхи: і пісок і брук!” – писала у вірші “На п’ятім поверсі”.

Перший рік після переїзду їх матеріально підтримував Оленин батько, було легше. Олена працювала в школі для українських дітей, але безплатно, і була то робота “для душі”, а не для заробітку. Та після того, коли батько одружився із цілком зрусифікованою україночку Зоею Ліперовською, з якою стосунки в Олені не склалися, батьківська допомога припинилася, і треба було давати раду самим. Михайло знайшов роботу землеміра в селі Желязна Жондова, де клімат був вологий, що нищило їхнє здоров’я, відсутні були елементарні побутові зручності, але мусили обоє жити там улітку, а взимку часом жили окремо. Михайлової платні вистачало лише на те, щоб заплатити за кімнату, тож Олена змушена була сама заробляти на життя.

“Цей рік був для мене страшний, – писала вона 24 липня 1932 року в листі до найближчої у той час подруги, поетеси Наталі Лівицької-Холодної. – Я їла, переважно, раз на день. Працювала, як тобі відомо, в склепі, як моделька, часом по декілька годин стояла перед кравчинями і кравцями в одній

комбінації. Але все це було б нічого, якби завжди була робота, а то це ж бувало лише періодами. Часом, для цього ж склепу, переписувала якісь старі книги, а часом не мала жадної праці. Це було найгірше”. Вона писала, що часто не мала грошей на трамвай, щоб приїхати в суботу до подруги.

Рятували оптимізм Олени, її весела вдача. “Лена була вся мажор, – писала про неї Наталя Лівицька-Холодна. – І то тим дивніше, що життя її майже з дитинства було дуже тяжке”. Тяжке життя не оздоблювало Телігу, а лише загартувало волю. Сама вона зізнавалася: “Сумно буває, та й то часом, тяжко завжди, але ледви я пориваюся хоч на годину в інший світ, напр[иклад], до тебе, в Прометей, в кав’ярню, я завжди буваю весела і на душі у мене робиться радісно, щиро радісно”. В інших листах вона також пише про те, як не терпить “цю рису – охання над своїм станом”, про свою вдачу, яка не дозволяє впадати у відчай, хоч на душі часто буває невесело. “Та я не маю права сумувати, бо належу до типу таких людей, які всіх дивують, коли перестають сміятися, а вже не дай Боже зажуритися – відразу ж у всіх насовується питання, чи я не хора”.

Моя душа й по темнім трунку
Їе хоче слухати порад,
І знову радісно і струнко
Біжить під вітер і під град.

Та все ж життєві обставини 1929–1931 років не сприяли, очевидно, поетичному натхненню Олени, бо ж писала завжди під настрій, тільки для себе, а коли виходило щось, на її погляд, непогано, відсилала до «Літературно–Наукового Вісника». Тож довгий час відсилати було нічого.

Після публікації в першій книзі «Літературно–Наукового Вісника» за 1929 рік ще раніше написаного вірша “Радість” наступний з’явився лише в останньому числі 1931 року. Це вірш “За кордоном”, у якому вона з самоіронією розповідає

про свою уявну подорож у світлому, блискучому експресі, “у купе з лавками оксамитними” кудись далеко, де здибає своє щастя, і про крах цих ілюзій у реальному житті.

Так я мріяла. І ось під дощиком
Або душними, тяжкими ранкам
Поміж сіл чужих і станцій дощатих
Їжджу я розбитими фурманками.

І під скрип піску попід колесами,
Під гудіння комарів і оводів
Світлим мріям про життя з експресами
Я справляю невеселі проводи.

Олена вживалася в нове для себе емігрантське оточення – варшавське. В кінці 1920-х – на початку 1930-х років Варшава стала одним із центрів української політичної еміграції. Сюди почали з'їжджатися молоді українські емігранти, які закінчили навчання в інших країнах і сподівалися знайти тут роботу за фахом. У Варшаві перебував уряд УНР, тут постійно мешкав наступник Симона Петлюри Андрій Лівницький, батько поетеси Наталі Лівницької-Холодної. Її мати – Марія Лівницька започаткувала Союз Українських Емігранток у Польщі, який збирав шанувальників мистецтва на літературні й драматичні вечори. Вечори проводили Наталя Дорошенко, колишня актриса Київського драматичного театру, дружина історика Дмитра Дорошенка, та Наталя Лівницька-Холодна, яка нещодавно разом з чоловіком, художником Петром Холодним-молодшим, переїхала з Праги до Варшави.

У домі Лівницьких, де любила бувати Олена Теліга, перетиналися шляхи багатьох політиків, учених, митців, письменників і поетів. Тут часто бували відомі українські вчені: археолог Левко Чикаленко, шевченкознавець Павло Зайцев, поети: Євген Маланюк, Юрій Липа та інші.

Найбільше часу Олена Теліга приділяла читанню книг та особистому й листовному спілкуванню з Наталею Лівницькою-

Олена та Михайло Теліги їдуть возом
у село Желязна Жондова, літо 1933 р.

Холодною. Остання так згадувала ті часи: “Олена Теліга була правдивою літераткою. Писати своє і читати чуже, обмінюватися думками, доповнювати свою освіту, удосконалювати себе – це було її життя. Я в той час закінчувала Варшавський університет, вивчаючи романські літератури. Мене тепер дивує, як Олена, не маючи спеціальної освіти в цій ділянці, могла знати таку силу творів світової літератури. Улюбленим нашим заняттям було сидіти десь у затишному кутку кав’ярні і вести нескінченні дискусії про те, що ми прочитали.

У наших розмовах і в нашому листуванні потроху вияснялися наші погляди, наші погодження і наші розходження. Найбільше ми розходилися щодо оцінки авторів, яких ми читали. Для мене автор літературного твору, який я вважала прекрасним, міг бути навіть злочинцем. Для Лени біографічні подробиці авторового життя мали величезне значення. У неї слово не сміло розходитися з ділом”.

Зрілість таланту

Рубіжним у творчій біографії Олени Теліги можна вважати 1932 рік, бо саме цього року побачили світ поезії, в яких прозвучав її неповторний голос, проявилась притаманна їй творчості особливість, яку літературознавці визначають як “пасіонарність любовної лірики”. Світ ставав дедалі тривожнішим, приходило розуміння того, що рано чи пізно українським патріотам доведеться боротися за свою націю і державу не лише зброєю слова. І вона готує себе до цієї боротьби. Живучи разом з чоловіком у глухому польському селі, вправляється в стрільбі. У одному з листів до Наталі Ливицької-Холодної писала: “З кожним днем стріляю все краще. Для мене це велика розвага, але Міша мусить жити у вічному страху, що я когось підстрелю. Та все ж він подарував мені вчора 100 набоїв”.

Роздумувала над своєю місією поетеси, української патріотки, жінки. Як поєднати ці три іпостасі, щоб і в житті і в поезії залишитися вірною собі, своїм переконанням, щоб сказати те, що хотіла сказати, “без металевих слів”, але такими словами, які б запалили душу і збудили розум?

Вперше заявила про свою громадянську позицію, про своє розуміння ролі жінки в боротьбі віршем “Мужчинам”. Вважала його для себе програмним, бо включила (єдиний із своїх творів) у нею ж підготовлену збірку віршів українських поетів “Буде буря!”, яка мала вийти в Празі 1941 року і повинна була сприяти патріотичному вихованню.

Вірш “Мужчинам” побачив світ у четвертій книзі “Літературно-Наукового Вісника” за 1932 рік. У ньому звучить передчуття бою, в який жінки зберуть своїх чоловіків, і читачі розуміли, що це буде бій за Українську державу. А якою ж має бути їхня, жінок, власна роль? Найвища місія жінки – дарувати чоловікам свою ніжність, віру в їхню міць і цим підтримувати бойовий дух. Братися за спис – не жіноча справа... Але, коли треба буде для здобуття перемоги, жінка стане поряд із чоловіком і піде з ним до кінця.

Гойдайте ж кличний дзвін! Крешть вогонь із кремнів!
Ми ж, радістю життя вас напоївши вщерть,
Без металевих слів і без зітхань даремних
По ваших же слідах підемо хоч на смерть!

Проголошені в цьому вірші ідеї Олена Теліга розвиватиме і в інших своїх поетичних і публіцистичних творах. Лірична героїня її “Вечірньої пісні” готова перебрати у свої долоні, на свої коліна всі тягарі, які пригнічують душу коханого, своєю ніжністю розтопити його тривоги і цю ж ніжність передати як найміцнішу зброю для майбутньої боротьби:

Тобі ж подарую зброю:
Цілунок гострий, як ніж.
Щоб мав ти в залізім свисті
Для крику і для мовчань –
Уста рішучі, як вистріл,
Тверді, як лезо меча.

Слідом за віршем “Мужчинам” був у шостій книзі «Літературно-Наукового Вісника» за 1932 рік опублікований прекрасний триптих: “Чужа весна”, “Сонний день”, “Пломінний день”. У ньому з частини в частину наростає напруга почуттів. Спочатку – це відчуття чужої весни і чужих людей (“Ти для мене чужий, не з єдиного краю, А тому не затерти поплутані межі...”). У другу частину, що починається майстерно відтвореною картиною сонного сонячного дня, який “всі думки придушив”, де, здається, – “Мрії, спогади – все згоріло...”, і

з'являється ілюзія – “Легко жити без великих хотінь!”, раптом вривається буря емоцій, викликаних згадкою про рідний край, його славне минуле:

Голос твій затремтів, мов птиця,
Під потоком палаючих слів
Про козацькі степи й станиці
І про все, що лише присниться
Не на рідній землі.

Кожне з тих “палаючих слів” западає в душу, збуджує думку, породжує бажання чину, боротьби, готовності до самопожертви, і апогей цих почуттів виливається в “Пломінний день”:

День прозорий мерехтить, мов племінь,
І душа моя горить сьогодні.
Хочу жити, аж життя не зломить,
Рватись вгору чи летить в безодню.

Хоч людей довкола так багато,
Та ніхто з них кроку не зупинить,
Якщо кинути в рухливий натовп
Найгостріше слово — Україна.

Її душа рветься до боротьби, “тікає на шляхи великі”, вона хоче своїм полум'яним словом запалити, повести за собою інших:

Хай мій клич зірветься у високість
І, мов прапор в сонці, затріпоче,
Хай кружляє, мов невтомний сокіл,
І зриває рідних і охочих!

Вона передчуває наближення того часу, коли доведеться вступити в жорстоку боротьбу за свою незалежну державу — Україну, коли слова, почуття, пориви треба буде підтвердити справами, і вона до цього готова:

І коли закрутить непогода
І мене підхопить, мов піщину,

Хай несуть мене бурхливі води
Від пориву до самого чину!

Цього ж 1932 року був написаний і знаменитий своїм передбаченням “Поворот”, який був опублікований пізніше.

Про обставини написання і публікації цієї поезії, як і про творчу лабораторію Олени Теліги, дізнаємося з тих же її листів до Наталі Лівницької-Холодної. Вперше згадка про “Поворот” зустрічається в листі від 4 червня 1932 року: “Я маю ще один вірш – поворот на Україну. Назагал, досить вдалий, але наголоси дієслів мене гризуть. Напиши, Натуся, як ти кажеш: перейдемо́, пере́йдемо чи перейде́мо?”

І я і чоловік кажемо перейдемо́, але я не відішлю цього вірша без твоєї відповіді. Знаю, що кажуть і так і так, але як є дійсно добре?” Олена дуже цінувала Наталю за її добре знання мови, не вивчене, а природне, як підкреслювала вона, і завжди зверталася до неї за порадою, особливо стосовно так званих спірних наголосів.

26 червня 1932 року вона писала, що відіслала недавно Д. Донцову свій вірш “Поворот”, але саме в цей час “Літературно-Науковий Вісник” перестав виходити, і вірш не встиг побачити світ на його сторінках. 19 вересня Олена Теліга послала текст поезії Наталі Лівницькій-Холодній, проставивши наголоси, в яких сумнівалася. Коли Д. Донцов у 1933 році відновив видання журналу під назвою “Вісник”, то вже в першому томі за цей рік (кн. 3.– С. 163) опублікував “Поворот” Олени Теліги.

Що ж послужило приводом до написання цієї поезії? Олена підкреслювала не раз, що ніколи не писала віршів на замовлення, що їй потрібний особливий настрій, натхнення: “... Не можу писати без цього «старомодного» Натхнення”. Настрій, що надихнув її на створення “Повороту”, з’явився від загостреного відчуття бездомності і бажання повернутися на рідну землю, яке завжди жило в її душі.

Бездомність і тугу за Україною переживала й Наталя Ливицька-Холодна, ділилася своїми почуттями з подругою. В Олени суголосні настрої особливо загострилися в глухому польському селі. Відсилаючи Наталі “Поворот”, вона писала: “...посилаю його тобі, бо в ньому той настрій, який ти тепер відчуваєш – «бездомність»”. І як же зраділа, що вірш знайшов відгук у серці подруги. 8 жовтня 1932 року писала їй: “Я така щаслива, що мій «Поворот» дійшов до твого серця. Цей вірш я, дійсно, писала «нервами», і мені боляче було б, якби цей мій настрій ти не зрозуміла. Тому я аж ахнула, коли ти в одному із своїх листів поділилася зі мною своїм бездомним настроєм, таким подібним на той, про який я пишу”.

Згадка про Україну, про роки юності краяла болем їхні серця, а мрії про повернення були такими солодкими і разом з тим лякали: що їх там чекає? В листі від 12 жовтня 1932 року Олена Теліга писала: “Зараз хочу тобі написати про те, як глибоко відбилися в моїй душі ті слова, які ти написала в останньому листі про велику могилу, де поховані твоїх 15 літ – в Золотоношському і Переяславському повіті. Ти знаєш, я дуже люблю життя, і дивлюсь на нього досить оптимістично, але, хоч поворот на Україну є для мене найбільшою мрією, майже метою життя, але, так як і тобі, мені здається, що і моє серце розірвалось би, коли б я побачила могилу своїх 15 років. Я над цим багато думала. Тільки у мене ця могила не є такою великою, як у тебе. «Київ. Політехніка». Це для мене самі незабутні слова. Цікаво, що я, хоч і трохи пізніше, але, як і ти, виїхала з України на 16-ому році свого життя”.

Вона пригадала проведену в Києві юність, своє перше захоплення, ще раз подумки уявила повернення до улюбленого, рідного міста і повторила свою думку майже тими самими словами, які заримувала в “Повороті”:

“Боже мій! Приїхати до Політехніки! Усе нове... інші обличчя, а ті старі такі змінені, а може, й непривітні.

Багато дорогих вмерло, решта – змінилася.

О, Натусь, дійсно, серце могло б розірватись.

Ти знаєш, це велике щастя, і велике нещастя, так гостро все відчувати, як відчуваємо ми з тобою”.

Мабуть, оця здатність Олени Теліги гостро все відчувати і передчувати і породила вірш-пророцтво “Поворот”.

Ймовірно, що в кінці 1932 або на початку 1933 року під безпосереднім впливом страти 23 грудня 1932 року бойовиків УВО та ОУН Василя Біласа і Дмитра Данилишина написала О. Теліга присвячений їм вірш “Засудженим”, сповнений високим почуттям патріотизму. Ця смерть змусила Олену Телігу серйозно задуматися над власною життєвою позицією, приміряти долю героїв до своєї.

Як ми можемо жити, сміятись і дихать?
Як могли ми чекати — не битись, а спать
В ніч, коли у в'язниці спокійно і тихо
Ви збиралися вмерти — у шість двадцять п'ять.

І коли приволікся заплаканий ранок,
Вас покликала смерть у похмурій імлі —
А тепер наші душі і топчуть, і ранять
Ваші кроки останні по зимній землі.

А тепер в кожному серці пожежу пригаслу
Розпайили ви знову — спаливши життя.
І мов гімн урочистий, мов визвольне гасло,
Є для нас двох імен нерозривне злиття.

Над могилою вашою тиша і спокій,
Та по рідному краю — зловіщі вогні.
І піти по слідах ваших скошених кроків
Рвучко тягнуться сотні окрилених ніг.

Дмитро Донцов

1933 рік у житті Олени Теліги був позначений подіями, які надихнули її на прекрасні поезії і разом з тим наклали відбиток не лише на стосунки з деякими друзями, у тому числі й Наталею Лівицькою-Холодною, а й на подальшу лінію її поведінки.

Навесні того року відбулася її зустріч із Дмитром Донцовим, яка багато що змінила в житті. Раніше вони лише листувалися, вона перебувала під великим впливом його творів, відчувала вдячність за публікацію своїх поезій у редагованому ним журналі, а в січні 1933 року вони вперше зустрілися особисто, на початку травня – вдруге, після чого у них склалися особливі стосунки, у характері яких їй і самій було розібратися важко. Олена захопилася неординарною особистістю, в неї виникло почуття, яке важко було визначити звичними поняттями (“Ще не всьому зватися дано”), бо “Не любов, не ніжність і не пристрасть... Але серце – збуджений орел!” І зрозуміло, що це ж його “натхненні весла Темний берег вміли відштовхнуть”, і душа воскресла знову мчалась “у осяйну путь”. Усі ці рядки – з вірша Олени Теліги, який у посмертних виданнях друкувався з присвятою “Д. Д.” (Дмитру Донцову), а у “Віснику” 1933 року був опублікований без присвяти і без назви.

Про своє ставлення до Д. Донцова вона так писала Н. Лівицькій-Холодній: “Не мені зорієнтуватися в тому, що це є: кохання, обожання, приязнь, чи захоплення, чи не те, не друге й не третє, але це почуття є таке глибоке, що ти, коли любиш

мене, мушиш раз на завжди з ним погодитися...” Почуття в них, очевидно, було взаємним. Донцов час від часу відпочивав разом з родиною Теліг, навідував їх у Варшаві, часто бував у їхньому товаристві.

А для Олени спілкування з Доктором (так О. Теліга називала Д. Донцова в листах) приносило особливу радість, стимулювало до самовдосконалення. З Ворохти, де Олена Теліга відпочивала разом із Дмитром Донцовим у липні 1935 року, вона писала в листі до його дружини: “Доктор вирішив зробити з мене людину: дістав мені німецькі книжки – я кротно читаю”. А в серпні 1936 року із Заліщиків писала своїй приятельці Ксенії Світлик: “Тиждень я вже як живу в Заліщиках і насолоджуюся сонцем, Дністром, прогулками і товариством Доктора. Гарно мені тут і якимось особливо радісно”.

Звичайно ж, стосунки Олени Теліги й Дмитра Донцова пройшли певну еволюцію. Її публіцистичні твори свідчать, що будучи прихильником його націоналістичної ідеології, вона у своєму світогляді еволюціонувала від повної апологетики його поглядів (“Сила через радість”, 1937 р.) до власної позиції хоч і не без його впливу (“Партачі життя”, 1941 р.). З часом притупилася й гострота почуттів, що видно з присвяченого Д. Донцову вірша “1933–1939”. Він датований 2 травня 1939 року і має епіграфом слова В. Сосюри “Наближається спогадів повинь...” Нагадаємо, що саме зустріч на початку

Олена Теліга та Дмитро Донцов.
[Варшава. 1930-ті рр.]

Олена
Телігі

Подорожній.

Тти - милби випадків подорожній
На загамені, завітчанні шляху.
І. Мотилівка.

Дігоришч і підеш дубу.
Шо ф, даждь до мого дому,
Шо вчом моті рибників
Датиниц дорожень втону.
Востре шаш, ративши в мого
Моті дучь до дна пропадуть:
Не руди ти, а сні і вилучай,
Во ф на тебе і тая релка!
Рдиць дивайши розвітте світ,
Мот вучон дачиниц у сні,
І догани, ледь в арклат.
А запрашу дачиниц у вікноть.

Тти відродити вте? Шо ф, в мого.
Не суди і ти, подорожній!
Дтиць нудачиц на мого признаць
І пачинуть мот не мого.
Біаць замлат, а селози вимфу.
І дачиниц на мого дорожень
Штальди саш мот вемачиц вимфу
Будь біти - моті навучиц.

Автограф вірша Олени Телігі "Подорожній". Фрагмент.

травня 1933 року поклала початок їхнім особливим стосункам. І от через шість років, згадуючи її, поетеса написала:

І кроки, нами зв'язані навів,
У Божих меж – назавжди розминулись.
Без теплих слів, без дрогонення повік
Ми попрощались десь на розі вулиць!...

Та це буде пізніше. А в 1933 році, ще до травневої зустрічі з Д. Донцовим, Олена Теліга написала один із найкращих своїх ліричних віршів – “Подорожній” і пообіцяла його до першого числа новостворюваного альманаху “Ми”, який готувався групою митців, що об'єдналася під такою ж назвою. До цієї групи, ядром якої були Є. Маланюк і А. Крижанівський, увійшли Наталя Лівицька-Холодна, її чоловік Петро Холодний та інші. Під час зустрічі з Д. Донцовим у травні 1933 року Олена Теліга показала йому “Подорожнього”. Вірш Д. Донцову дуже сподобався, він запропонував опублікувати його у “Віснику”, і Олена, очевидно, не без вагань, погодилась. Цим вона викликала велике невдоволення групи “Ми”, у тому числі й Наталі Лівицької-Холодної. Але їхні дружні стосунки ще продовжувались до того часу, поки не розгорілась гостра полеміка між “Вісником” і “Ми”, а персонально між Дмитром Донцовим і Андрієм Крижанівським. Обидва не вибирали засобів у боротьбі, полеміка була надзвичайно брутальною і неетичною, що особливо проявилось в опублікованому А. Крижанівським у “Ми” огляді “Вісника”, у якому він дозволив собі різкі випадки на адресу Д. Донцова, хоч раніше у них були досить приязні стосунки, й критику віршів О. Теліги, які ще не так давно хвалив. Таку різку зміну позиції А. Крижанівського, близького приятеля Н. Лівицької-Холодної, Олена сприйняла як людську непорядність. Вона рішуче стала на бік Д. Донцова і “Вісника”, порвала товариські стосунки з варшавською групою літераторів, яка об'єдналася навколо “Ми”. Так само, до речі, вчинив і Є. Маланюк.

Вибір позиції

На цьому закінчилася й дружба Олени Теліги з Наталею Ливицькою-Холодною. Дедалі більше розходилися й їхні політичні позиції. Н. Ливицька-Холодна належала до тих, хто підтримував уряд Української Народної Республіки в екзилі, а Олена Теліга схилилася до Організації Українських Націоналістів, яка була до нього в опозиції. Олена все тісніше співробітничала з “Вісником”, друкує на його сторінках не лише свої поезії, але й прозу та публіцистику. Її відносять до “вісниківської квадриги” (вираз Юрія Клена), четвірки (Є. Маланюк, О. Ольжич, Л. Мосендз, О. Теліга), яка, на переконання редактора і читачів журналу, спроможна була витягнути з болота національний український дух. Вона час від часу наїжджає до Львова, зустрічається з іншими “вісниківцями”, разом з ними виступає перед публікою, і ті виступи користуються незмінним успіхом.

Олена Теліга розуміла значення полум’яного поетичного і публіцистичного слова для піднесення духу нації, разом з тим вона виступала проти аскетичного відречення від радощів повноцінного життя. Вона полемізувала з тими, хто вважав:

“Не треба слів. Хай буде тільки діло.
Його роби — спокійний і суворий.
Душі не плутай у горіння тіла,
Сховай свій біль. Стримай раптовий порив”.

Між іншим, у багатьох статтях і виступах, присвячених Олені Телізі, ці слова, вирвані із контексту, цитуються як такі, що виражають її позицію. Чомусь не звертається увага на те,

Олена Теліга. 1936 р.

що ці слова взяті в лапки, що за цією тезою йде антитеза, і позиція Олени Теліги – в ній:

Але для мене – у святім союзі
Душа і тіло, щастя з гострим болем.
Мій біль бринить. Зате, коли сміюся,
І сміх мій рветься джерелом на волю.
Не лічу слів. Даю без міри ніжність.
А може в цьому й є моя сміливість:
Палити серце – в хуртовині сніжній,
Купати душу – у холодній зливі.

Саме в цьому вірші-полеміці Олена Теліга проголосила слова, які стали ніби епіграфом до цілого її життя:

Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив,
Та там, де треба, я тверда й сувора:
О краю мій, моїх ясных привітів
Не діставав від мене жодний ворог.

Її думки все частіше звертаються до рідного краю, до України, звідки надходили жахливі вісті. Більшовицький режим нищив селянство: насильницьке, бруталне заганняння всіх до колгоспів, розкуркулювання, висилання до Сибіру ні в чому не винних людей тільки за те, що хотіли жити і працювати на власній землі, голодомор косив мільйони людей.

Нищили українську культуру, мову, розвіювались будь-які ілюзії стосовно проголошеної більшовиками “українізації”, йшли арешти талановитих письменників, митців, які щезали безслідно. Пішов із життя, сам укоротивши собі віку, Микола Хвильовий, котрого Олена Теліга цінувала дуже високо і за те, що єдиний в українській літературі в романі “Вальдшнепи” створив образ української жінки Аглаї, який наближався до її ідеалу, і за те, що після своїх захоплень соціалістичною революцією та пізнішого розчарування її реальними результатами прийшов до переконання, “що єдиний шлях, яким він ще може йти, то є шлях не соціальної, а національної революції”.

Страшні речі творилися на рідній землі, а західні демократії залишалися до того байдужими і навіть робили вигляд, що нічого страшного не відбувається. Здавалося, що єдиною силою, яка може зламати більшовицький режим, є Німеччина. Адже Гітлер збирав сили під гаслом боротьби проти комунізму. Не було сумніву, що рано чи пізно зіткнуться ці дві сили: Німеччина та СРСР. Якщо переможе Німеччина, то, можливо, виникне шанс для створення вільної від більшовицького режиму Української держави. Хай спочатку навіть під протекторатом Німеччини, а там життя покаже... А ще краще, якщо два хижакі у взаємній жорстокій війні знекровлять один одного, послабиться їхній тиск на Україну, і вона зможе постати як незалежна держава.

У далеке майбутнє зазирнути було важко, воно було в тумані, але для Олени Теліги і її товаришів, які сповідували

націоналістичну ідеологію, було зрозумілим, що наближається час, коли патріоти України не повинні будуть залишитися осторонь від боротьби, і до неї треба готуватися. Готувати не лише себе, а всю націю, гартувати її дух, бо саме відсутність належної волі до перемоги в боротьбі за власну національну державу була, на їх погляд, однією з головних причин поразки української революції в 1917–1921 роках.

Особливу увагу потрібно було звернути на виховання молоді, адже саме вона незабаром стане в ряди бійців, у її руках – доля України. Якою ж мала бути роль жінки у житті суспільства, у вихованні молоді? Олена Теліга багато розмірковувала над цим і свої роздуми виклала в опублікованих у “Віснику” рефератах “Якими нас прагнете?”, “Огляд жіночої преси” та інших. Вона вважала, що для української жінки повинно бути характерним поєднання найкращої жіночності з найкращою мужністю.

Переймалася тим, що в українській літературі не створено ідеального образу жінки-українки. Вона докоряла українським письменникам за те, що в літературі жіночі типи малюються двома кольорами: жінка-рабиня і жінка-вамп. Є ще, правда, й третій тип: різка, енергійна, позбавлена сантименту, “жінка-товариш”, але в ній “так мало жіночости, що – викликаючи пошану – ніколи не викликає любови й адорації”.

Її хвилює не тільки те, які образи української жінки є в літературі, а й якою вона є в житті і якою прагне бути. Вона підкреслює, що в житті все частіше і частіше зустрічаються жінки, які порвали зі старим шаблоном “жінки-рабині” і новітнім “вампом”, вони віддають усі свої думки, всю свою працю і хотіли б віддати своє життя рідному краю. Але багато з них, на думку Олени Теліги, стали “тепер суворими амазонками, мужчинами в спідниці, позбавленими всякої жіночости. Безперечно, вони можуть багато зробити для суспільности, але той викривлений, хоч часом і корисний, тип жінки ніколи не стане джерелом

натхнення мужчини, який потребує поважності в чині й при праці, але ніжності й гумору – в перерві”.

Для Олени Теліги ідеалом української жінки, який найбільше відповідав добі і до якого вона сама намагалася наблизитися, була жінка, яка “вже не хоче бути ні рабинею, ні «вампом», ні амазонкою.

Вона хоче бути Жінкою. Лише такою жінкою, що є відмінним, але рівновартісним і вірним союзником мужчин в боротьбі за життя, а головне – за націю”.

Олена Теліга у своїй кімнаті.
Варшава. 1937 р. Великдень.

Олена Теліга вважала, що саме в співпраці з чоловіками повинні шукати жінки своє місце в громадському житті, а не замикатися у вузькому колі сім’ї, бо коли від жінки “вимагається бути дише матір’ю і жінкою, то для неї буде далеко важнішою рідна стріха від рідної землі. А дітей своїх (а часом і чоловіка) виховає вона «по своєму образу і подобію» на героїв боротьби за життєві вигоди і за всякі, для того потрібні, компроміси. Тоді її прив’язання до свого тіснішого колективу – родини не раз штовхне її до зради ширшого колективу – нації.

Так буде завжди, доки кожна українка не навчиться дивитися на чоловіка, дітей, а головне на саму себе, не лише як на сторожів домашнього вогнища, а передусім – як на сторожів цілості, щастя і могутності більшої родини – нації”.

Сама ж Олена Теліга бачила у своєму чоловікові насамперед друга й однодумця, соратника по боротьбі за щастя нації. Вона мало переймалася побутовими проблемами (“Не

цвітуть на вікні герані – Сонний символ спокійних буднів”), життя таке неспокійне, наближається “канонада грізного грому”, вона, звісно ж, не буде осторонь боротьби. У вірші “Чоловікові” писала:

І тому, що в своїм полоні
Не тримають нас речі й стіни,
Ні на день в душі не холоне,
Молодече бажання чину.

Олена Теліга готує до боротьби й інших, насамперед молодь. Вона разом з відомою артисткою Ніною Денисенко та її чоловіком Дмитром Денисенком-Зубченком засновує у Варшаві Український театр та Українську школу, а при ній відділ нелегального українського Пласту. У тій школі вона працює вчителькою.

Вона гуртує навколо себе українську студентську молодь Варшави, часто виступає з рефератами в Українській студентській громаді, її близькими приятелями у цей час були: випускник Варшавського університету, співробітник І. Огієнка магістр Іван Коровицький, що присвятив їй свою поетичну збірку “Віще зілля”, студенти Варшавського університету Олег Штуль, який стане незабаром її соратником по боротьбі, а потім – першим біографом, Сергій Кушніренко, автор вірша “Психопортрет (Олена Теліга)”, молоді галичанки: Ксенія Світлик, що навчалася у Варшаві у Вищій фотографічній школі й зберегла для нас на кількох світлинах образи Олени Теліги та її друзів, і Дарія Беч – студентка Інституту ручних робіт і рисунків. У житті кожного з них вона залишила незабутній слід.

Безпосередній свідок тогочасного життя Олени Теліги Олег Штуль згадував, що вона працювала вчителькою в школі, брала активну участь у літературному житті, захоплювала всіх своєю енергією, ширила ідеї українського націоналізму, особливо у середовищі молоді, у варшавській Українській студентській громаді вона – постійний улюблений гість:

Олена Теліга на студентській вечірці-карнавалі.
Зліва – Дарка Беч, Іван Сойко, Михайло Теліга, Оксана Бурбело,
Наталя Пилипчук, Олег Штуль, Олена Теліга, Степан Зошук.
Варшава, 1938 р.

“Жоден відчит, жодне святкування, концерт чи звичайна дискусія – не відбулися без її активної участі. Студентське середовище любить її й шанує; вона – старший товариш, до-радник, учитель, але й незрівняний учасник вечірок та роз-ривок.

Програми свят, стиль і проблематика культурно-освітньої роботи носять її печать. Підтримує, корегує, заохочує й запалює до ґрунтовності в студіях, до витривалості в праці, під-дає теми. Блискучістю свого духа вказує новий підхід, пока-зує кожну проблему в новому, цікавішому світлі.

Вона й її поезії, хоч у них не знайдете слова Україна, це дороговказ у змаганнях за перемогу української ідеї, без фаль-шивої патетики. Майже кожен її вірш вдаряє в патріотичну струну, кличе до готовності боротись”.

Як чутливий барометр відчуває Олена Теліга, що перебувають усі вони напередодні тих таємничих “непочатих років”, де вже вчувається “літаків непогамовний клекіт, І у руках – скажений скоростріл”. І саме юному другові Олегові Штулю присвятила вона прекрасні два сонети з символічною назвою “Напередодні”, де передбачила ті недалекі дні, коли кинуть вони все, “щоб на гучні майдани Піти услід за тисячами ніг...”

Сама готова була до боротьби й самопожертви. У присвяченому своєму другові Леонідові Мосендзу вірші “Лист”, вона щиро розкрила свою душу, виразила життєве кредо і передбачила свій трагічний кінець, бо благала,

Щоб Бог зіслав мені найбільший дар:
Гарячу смерть – не зимне умирання,

знаючи, що при першій же можливості піде “на клич задимлених вогнів – На наш похмурий і прекрасний берег”. Бачила вже це в поетичній уяві, розуміла, що похід той для неї особисто може завершитися тим, що “життя хитнеться й відпливе – Мов корабель у заграві пожежі!”. Це й буде пік її життєвого шляху, сходження “на кам’янистий верх Крізь темні води й полум’яні межі”, бо розуміла, що в тодішніх історичних реаліях досягти заповітної мрії – незалежної України – не вдасться без жорстокої боротьби, а вона осторонь від неї залишитися не зможе.

У час великих випробувань

Коли нападом Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 року розпочалася Друга світова війна і перші бомби впали на голови варшав'ян, Олена Теліга була серед них. Під вогнем всіх видів зброї випробовувала свою силу волі, підбадьорювала навколишніх. Після капітуляції Варшави безпосередньо зіткнулася з тією силою, про яку до цього вона і її однодумці розмірковували теоретично і навіть трохи ідеалізували. Романтичні ілюзії розвіювалися під жорстокими ударами дійсності, адже ж був уже й трагічний досвід Карпатської України. Та не сидіти ж склавши руки, коли весь світ утягується в бійку і, можливо, для України це останній шанс вибороти незалежність? Треба було остаточно вибирати своє місце в боротьбі, і Олена Теліга, яка давно вже сповідувала націоналістичну ідеологію, все більше схилилася до думки, що настав час стати членом Організації Українських Націоналістів. І вона зробила свій вибір.

У грудні 1939 року Теліги переїхали до Кракова. Тоді ж у краківській кав'ярні "Фенікс" зустрілися давні знайомі – Олена Теліга та Олег Кандиба-Ольжич. Їхні життєві шляхи перетнулися ще у Празі у студентські роки, коли вона була Оленкою Шовгеновою, більше відомою як донька ректора УГА, а він – Олегом Кандибою, закоханим в археологію сином відомого поета Олександра Олеся. Пізніше спостерігали за поетичною творчістю одне одного, зустрічалися як автори на сторінках "Літературно-Наукового Вісника" та "Вісника", а в житті зустрітися не випадало. І ось тепер перед Оленою

за столиком напроти сидів не лише визначний поет, якого вона високо цінувала, а й член Проводу Українських Націоналістів, розмова з яким визначила всю її подальшу долю, бо після цієї зустрічі вона приступила до активної роботи в культурній ділянці ОУН.

На цей час до Кракова з'їхалися тисячі біженців із західних областей України, зайнятих радянськими військами, місто стало центром українського культурного і політичного життя. Олена опинилася в своїй стихії. Вона активно працювала у краківській "Просвіті", зокрема в її мистецькій секції "Зарево", управу якої очолила з лютого 1940 року, секретарем управи був Олег Штуль. Олена Теліга увійшла до складу журі, яке мало підсумувати оголошений "Українським видавництвом" у Кракові літературний конкурс на історичні або побутові літературні твори, тематично пов'язані з Підляшшям, Холмщиною, Посянням або Лемківщиною. Вона готувала випуск літературного альманаху "Буде буря!", де мали бути вміщені твори патріотичного звучання, написала до нього передмову. Її прізвище було в 1940 році серед співробітників журналу "Пробоем", вона брала активну участь у заходах, організованих краківською „Просвітою”, виступаючи з рефератами перед населенням.

Все це була видима сторона діяльності Олени Теліги. Але з не меншим захопленням віддавалася вона нелегальній роботі: складала відозви, летючки, виступала перед слухачами школи організаційного активу з питань української культури й методів її використання для піднесення національної свідомості. О. Штуль, що працював тоді поряд з нею, пізніше писав: "Тут чулась вона в своїй стихії. Револьюційне підпілля, що залишалось підпіллям і на еміграції, манило її не лише своєю таємничістю. Тут чула вона передовсім серйозність. Чула відданість і конкретність, позбавлену всякого сліду фрази й порожнього теоретизування <...> Тут чулась в рядах

справжніх вояків підпілля. Тут панувала справжня діловитість і точність, зумовлена напругою постійної гри зі смертю. І ніхто певно не підходив так діловито, так щиро, так віддано, ніхто не працював так точно й солідно в цій кухні підпільної боротьби на українських землях, як Олена Теліга”.

Тогочасні настрої Олени Теліги, її світосприйняття виражені в підготовлених нею і виголошених у той період рефератах: “Книжка – духова зброя”, з яким виступила 11 травня 1940 р. на літературно-мистецькому вечорі з нагоди відкриття бібліотеки “Просвіти” у Кракові, “Вступне слово на Академію в честь Івана Мазепи”, який виголосила в Криниці на Святочній Академії 22 вересня 1940 р., “Партачі життя”, який був написаний весною 1941 року і виголошений у краківській “Просвіті”.

У першому з них вона висловила думки, що актуально звучать і сьогодні: чужинці не раз закидали нашу батьківщину своїми книжками, “і ті книжки теж не раз були духовою зброєю, лише зброєю на користь ворога!” Вона наголошувала на необхідності того, щоб слово українських письменників стало близько коло зброї. “Книжка – духова зброя – сміливо стає поруч залізної зброї, – твердила Олена Теліга і закликала обережно поводитися з тією зброєю. – Коли ж тримаємо цю зброю так, що вона влучає безпомилково, можемо бути певні, що, усуваючи з дороги все вороже, прискішуємо свій марш до мети і наближуємо час перемоги”.

Вона писала: “Останнє покоління письменників, люди вже ХХ-го віку, під впливом своїх попередників і під впливом своєї суворої та войовничої доби ще більш загострено відчули правдиве і найбільше завдання слова: стати тут же, близько коло зброї. І з нею бути і для неї! Стараючися наставити в один бік цих два, так не раз ворожих досі леца. Виразом цього була навіть назва збірки одного з найвизначніших представників сучасної поезії – Євгена Маланюка «Стилет і Стилос»”.

До речі, поезію Є. Маланюка вона цінувала за її виразну індивідуальність і переконуючу патріотику, про що писала в рецензії на його збірку “Перстень Полікрата” (1939). “Маланюк є поетом націоналістичним”, – твердила вона і підкреслювала, що його “поезія не має нічого спільного з бляшаною бомбастикою, на яку так охоче наші критики приліплюють завжди етикетку націоналізму”, “оскільки поезія Маланюка навіть метал меча оживлює молитвою і силою духа зликовує розум і серця безсмертних мертвих, що мають збудити мертвих живих”.

Зі змісту “Вступного слова на Академію в честь Івана Мазепи” видно, які проблеми хвилювали його авторку, між рядками прочитуються аналогії між Великою Руїною, яку переживала Україна часів Мазепи, і тією руїною, яку завдала їй Московщина нині. Як тоді Мазепа шукав шляхів, як “обрубати нахабні московські пальці, що вже глибоко вбилися в живе тіло української нації” і в цій боротьбі шукав собі союзників серед ворогів Москви, був і лисом і левом, бо “ослаблена Україна не могла в безпосередній одвертій боротьбі поставити чоло перебудованій і зміцненій Петром московській державі”, – так тепер, впливало з її слів, мали діяти нинішні борці за незалежну Україну.

Для неї Мазепа – це символ справжнього голови держави і символ змагання за її суверенність.

У доповіді “Партачі життя (До проблеми цивільної відваги)”, Олена Теліга розвиває думку, що, шануючи і підносячи національних героїв, необхідно їхні думки й ідеї закріплювати в житті, готувати маси до сприйняття тих ідей, щоб могли вони зрозуміти вчинки своїх героїв і вони не здавалися б їм дикими чи безглуздими. Вона була щиро стурбована тим, що багато в житті є його “партачів”, людей, не здатних захистити свою власну гідність і проявляти цивільну відвагу в щоденному житті, а без цього найсвятіша ідея не зможе перемогти.

Що ж означала, за визначенням Олени Теліги, цивільна відвага? “То є, – вважала вона, – передусім вміння сказати “ні”, коли від тебе вимагаються речі, противні твоїй гідності і твоїм переконанням...”

То є вміння бути собою у всіх обставинах і перед людьми різних поглядів і різних становищ, одверто маніфестувати і боронити свої власні переконання і людей, думки яких ти ділиш.

То є вміння підтримувати людей, яких ти шануєш, ризикуючи навіть з цього приводу різними неприємностями та охолодженням з боку інших. І то є, зрештою, вміння сказати в очі гірку правду тим, кому ця правда належить, а не шепотіти її по кутах іншим, нагороджуючи при зустрічі об’єкт своїх шепотінь дружнім поглядом і сердечним стиском руки”.

Сама таку відвагу мала і дії свої приміряла до цього нею ж виробленого кодексу честі.

Коли 22 червня 1941 року німецькі війська рушили на СРСР, на українську землю і Організація Українських Націоналістів готувала похідні групи для роботи на окупованій території України, Олена Теліга була серед перших. Друзі відмовляли, виставляючи різні аргументи, але всі вони були безсилими перед волею Олени Теліги повернутися до Києва й розділити з рідним народом його долю.

Супутником Олени Теліги в цій небезпечній подорожі на першому її етапі був Улас Самчук. Михайло ще не міг залишити Краків і мав виїхати в Україну пізніше. Олена планувала спочатку дістатися до Львова, а потім – до Києва. Як діяч Культурної референтури ОУН вона повинна була зв’язатися там з місцевими українськими націоналістичними силами і посилити боротьбу за згуртованість нації, за відродження культури, за незалежність.

З Кракова виїхали в понеділок 14 липня 1941 року, а 16 липня перейшли “убрід” річку Сян і опинилися на землі

України. Перехід Сяну і почуття, які при цьому переживали Олена Теліга і Улас Самчук, останній описав у споминах, і вони дивовижно, навіть у деталях збігаються з тим, що передбачила поетеса в своєму вірші “Поворот”. “Сян виступив перед нами несподівано, – пригадавав Улас Самчук. – Невелика, поетично заросла річка кроків п’ятдесят шириною. На всі боки оглянулися – і з Богом. Швидко скинули взуття, я забрав свої і Оленіні речі... Вода була тепла, трохи бурхливіша і каламутніша, ніж звичайно.

Олена Теліга у потязі по дорозі в Україну. Липень 1941 р.

Ми йшли дуже швидко, я попереду, Олена, тримаючись за моє плече, за мною. На середині вода сягала сливе до пояса, але ми швидко її перебрели. За нами з берега слідкували очі наших друзів, а коли ми вирвалися на другий берег і оглянулися назад, вони помахали нам домовленими рухами, що все безпечно, і зникли в кущах. Ми також метнулися у кущі і спонтанно кинулись у гарячі, міцні обійми. Наші серця схвильовано билися, наші очі захоплено горіли. Ми ж були на українській землі! На Україні!

Знайти потрібні слова, щоб висловити урочисту схвильованість наших душ, той полум’яний салют, гостре збентеження і пекуче щастя, нема змоги. Ми так розгубилися, що за хвилину забули про небезпеку. Але довкруги було тихо і порожньо. Ми швидко привели себе до порядку і рушили вперед

через луг, без стежки, навмання, густою, висохлою, зеленою травою...

В одному місці ми натрапили на невеликий стовпчик, що ледве визирав з високої трави з випаленими на ньому літерами ССРСР і знаком серпа і молота. Тут ми вирішили зупинитися. Було дивно, чудно, незбагненно. Тож це була та заборонена, заворожена, суворо бережена мертва смуга на плянеті, яка ділила світ на дві непримиренні частини. Ми оглядали той дивовижний стовпчик, вдивлялися у безлюдний простір, на обрії якого здовж річки лежали зруйновані і зарослі бур'янами села. Ми дивувалися, що нам судилося бачити і пережити це своїми очима і своєю душею без ніяких чужих дозволів, ніяких прохань, ніяких віз.

І те, що мрією було роками,
Все обернеться в дійсність і можливість,—
Нам буде сонцем кожний кущ і камінь,
У ці хвилини, гострі і щасливі!

Подумать тільки: наші села й люди,
А завтра прийдемо — до свого міста!
Захоплять владно зголоднілі груди
Своє повітря — тепле та іскристе!

О, як це точно, до подробиць, до найглибших тонів було нею наперед вичуте, і яке чудо, що все це так здійснилося. Олена слухала ці свої власні слова, які я їй декламував, і в її очах світилася екстаза”.

Прибувши до Львова, до головної квартири ОУН, О. Теліга та У. Самчук застали там О. Ольжича та добрих знайомих з різних кінців: Івана Рогача із Закарпаття, Ореста Чемеринського з Берліна, Михайла Михалевича з Праги і багатьох інших.

Дні у Львові були заповнені підготовкою до походу на Київ, виступами, візитами. Радість зустрічей перепліталася з невимовним болем від непорозуміння із своїми ж, недавніми

Олена Теліга з товаришами перед походом на схід.

Зліва 1-й ряд: О. Оршан-Чемеринський, Олена Теліга, У. Самчук.

2-й ряд: М. Михалевич, О. Коваль, Р. Русов. Львів, літо 1941 р.

членами єдиної організації, які тепер ділилися на “наших” і “не наших”, зустрічали докорами і навіть обструкцією. Розкол в націоналістичному русі Олена Теліга сприймала як вікову трагедію української нації і своє особисте горе, бо в різних таборах опинилися її недавні друзі, її шарпали в різні боки, й серце її розривалося від болю. Залишилася з О. Ольжичем, з тими, хто пішов за полковником Андрієм Мельником. Трагізм ситуації ще більше посилювався після підступного вбивства провокатором у серпні 1941 року в Житомирі провідних членів ОУН Миколи Сціборського та Омеляна Сеника-Грибівського. Підозра в організації вбивства впала на середовище С. Бандери. Пізніше, після закінчення війни, з’явилися матеріали, які давали інше пояснення цій трагедії, прихильники С. Бандери відмежовувалися від своєї причетності до неї. Але в той час, у серпні 1941 року, провід ОУН не мав інших пояс-

вень, що й стало причиною появи “Відозви ОУН”, основним автором якої була Олена Теліга. Відозва засуджує братовбивство, наголошує на необхідності єднання всіх сил заради порятунку скривавленої України.

Олена Теліга рвалася до Києва, не вплинули й аргументи самого О. Ольжича, який намагався вберегти її від небезпеки. Та бої за Київ тривали, і вона 12 вересня прибула до Рівного, куди раніше виїхав Улас Самчук і встиг уже налагодити там випуск української газети “Волинь”. Очікуючи слушного моменту для переїзду до Києва, Олена Теліга співпрацювала з редакцією цієї газети, надрукувала там свої статті “Розсипаються мури”, “Братерство в народі”, “Прапори духа”, “Нарозстіж вікна”. Вона викривала облудність, фальшивість сталінського гасла дружби й братерства народів, яке, на перший погляд, звучало так привабливо. “Боже мій,— писала вона,— та це ж мусів бути рай, шляхетне співжиття народів, з яких кожний мав би право по своїй волі розбудовувати всі свої цінності, кожний мав бути рівним у великій дружній родині народів ССРСР, де навіть найменші й найбільш замурзані діти не мали б ніколи діставати від більших братів штурханців, лише братерські поцілунки та червоні цукерки. Бо так голосило гасло!” А натомість брати-українці були обібрані до нитки і в подяку не діставали нічого, крім терору і голоду. Отож вона закликала чужій і ворожій ідеї інтернаціоналізму протиставити націоналістичний світогляд, братерству народів — братерство в народі.

До Києва Олена Теліга прибула 22 жовтня 1941 р. Її серце стиснулось від болю, адже зустрілася з омріяним Києвом, в якому, однак, господарювали чужинці, та й попередні хазяї залишили тяжкі сліди. Особливо ж — у людських душах, з яких намагалися витравити найбільші цінності — національні почуття, і мали в цьому немалі успіхи.

Ілюзій не мала, в друкованій 5 жовтня у “Волині” статті “Розсипаються мури” писала: “Питання національної свідо-

мости на Східній Україні є тепер дуже модним. Рожеві оптимісти твердять, що 98% українського населення почувають себе свідомими українцями в нашому розумінні цього слова. Чорні песимісти понуро пророкують, що в краю, де вже прищепилося сталінське «братерство народів», національний світогляд буде видаватися диким божевіллям, а ті, що його несуть, будуть цілковито чужі на східних землях. Правда є безперечно десь посередині і наразі — мабуть, ближча до поглядів песимістів.

20 років московської завзятої пропаганди не могли лишитися безслідно”.

Та одна справа — знати це теоретично, і зовсім інша — зіткнутися безпосередньо з глухою стіною нерозуміння і підозрілості серед своїх же людей. То ж треба було використати будь-яку можливість, щоб збудити в душах українців заглушені національні почуття. Це, вважала Олена Теліга, було найголовнішим завданням українців із західних земель, які мали кращі умови для формування свого національного світогляду. Тепер вони повинні були допомогти своїм братам зі Сходу. Хотіла вірити в успіх. “Ми ж не йдемо накидати згори якусь нову ідею чужому середовищу, лише зливаємося зі своїм народом, щоб спільними силами, великим вогнем любові розпалити знов всі ті почування, які ніколи не згасали: почуття національної спільноти і гострої окремішності”.

У Києві Олена Теліга зразу ж включилася в роботу Спілки українських письменників, головою якої вона була обрана ще 8 жовтня, налагодила видання “Літав рив” — літературно-мистецького додатку до редакційної Іваном Рогачем газети “Українське слово”. Увійшла вона й до складу створеної 5 жовтня 1941 року в Києві з ініціативи О. Ольжича Української Національної Ради, яку очолив професор Микола Величковський. Ця установа мала намір стати представницьким органом, який перебрав би на себе цивільну владу на всій

території України, окупованій німцями, з тим, щоб за допомогою легальних (а при необхідності й нелегальних) заходів згуртувати націю для відбудови зруйнованого господарства, відродження української мови та культури, які винищувалися більшовицькою владою, і в перспективі, скориставшись знесиленням обох тоталітарних режимів у взаємній жорстокій битві, утвердити незалежну Українську державу.

Олена Теліга була включена до складу Української Національної Ради як українська письменниця і голова Спілки українських письменників. То ж основною сферою її діяльності було гуртування діячів культури, письменників. 15 листопада під її головуванням відбулися загальні збори новоутвореної Спілки українських письменників, які затвердили перший, тимчасовий статут Спілки. Намагаючись відійти від шаблону Спілки радянських письменників України, яка ділилася на 4 відділи: поезії, прози, драматургії й критики, кожний з яких, по суті, здійснював контроль над творчістю літераторів певного жанру, нова структура передбачала, що творче життя зосереджується в клубі, де систематично (раз на тиждень) мали обговорюватися твори письменників усіх жанрів та літературні й літературно-філософські питання. У роботі клубу брали участь всі члени Спілки, а також запрошувалися працівники суміжних галузей мистецтва.

Плани у Спілки українських письменників були великі. Організовувалося видавництво “Культура” з журналом тієї самої назви, готувалося видання літературно-критичного альманаху та збірки недрукованих поезій Євгена Плужника, були, напевно, й інші задуми. Та реалізувати їх було справою нелегкою. Практично всі відомі українські письменники виїхали або були вивезені з Києва. Залишилися лише дехто з молоді, їм і приділяла Олена Теліга особливу увагу.

На сторінках “Літав рів”, перше число яких вийшло в світ 16 листопада 1941 року, вона проповідувала націоналістичні ідеї, друкувала кращі зразки української літератури, читачі

мали змогу познайомитися із творами Є. Маланюка, Л. Мо-сендза, О. Олесья, О. Ольжича, О. Стефановича та інших, які були заборонені для друку в радянській Україні, а також з творами письменників, знищених більшовицьким режими-мом,— Є. Плужника, О. Влизька, Г. Косинки, улюбленого письменника Олени Теліги М. Хвильового та інших.

Та недовго судилося гриміти “Літаврам”, 7 грудня ви-йшло останнє, четверте число. У неймовірно тяжких умовах працювала Спілка українських письменників. Але за корот-кий час Олені Телізі вдалося згуртувати навколо себе чимало талантів. 15 січня 1942 року вона писала Олегові Лащенкові до Праги: “Боже мій, який цікавий журнал можна би видавати тепер у Празі, коли б я передавала звідси матеріял!”. Безумов-но, це було результатом невтомної діяльності Олени Теліги, великої притягальної сили її особистості.

Олена Теліга потурбувалася про створення при Спілці українських письменників кооперативу “Слово”, який до-помагав налагодити постачання письменникам додаткового хліба, зверталася до Українського Червоного Хреста в спра-вах допомоги тому чи іншому письменникові.

З великими труднощами серед суворої зими дістався до Києва й чоловік Олени – Михайло Теліга. У Києві Теліги кілька разів міняли помешкання. Якийсь час жили по вулиці Караваєвській (тепер — Льва Толстого), недалекоими сусідами були О. Ольжич, О. Штуль, І. Рогач, О. Чемеринський. Збира-лися, щоб обмінятися новинами, виробити тактику поведінки в обстановці, що ускладнювалася з кожним днем.

Дуже швидко стало зрозумілим, що німці не будуть мири-тися з будь-якими діями, спрямованими на відродження Української держави. Адже це зовсім не входило в їхні плани, які передбачали розчленування України з майбутнім приєд-нанням її до Німеччини. В інструктивних вказівках рейхс-комісаріату України говорилося, що він буде мати своїм зав-

данням готувати все тісніше приєднання цієї території до Німеччини.

Німецьке командування розраховувало, що саме розмитість національної свідомості українців полегшить їм вирішення цього завдання, тому не могло змиритися з діяльністю тих національно свідомих українських інтелігентів, які ставили своїм завданням пробудження в зденационалізованого населення прагнення до самостійної Української держави.

Особливо підозріло німці ставилися до українців, які прибули до Києва із західних земель та з еміграції, бо саме вони були найактивнішими пропагандистами націоналістичних ідей. У звіті начальника поліції безпеки та СД в м. Києві про ситуацію у Київському генеральному окрузі за лютий 1942 року, про наміри націоналістів говорилося: “Тоді, коли на фронті очікуватимуться труднощі, прийде час для переговорів між німецькою адміністрацією та ОУН, під час яких знову будуть висунуті вимоги щодо визнання суверенітету країни”.

Особливе занепокоєння окупантів викликала активізація діяльності ОУН Андрія Мельника, яка поширювалася не лише на Київ, а й на значну територію окупованої України. У згадуваному звіті відзначалося, що зв'язок між керівництвом нелегальної організації ОУН та її членами підтримувався листівками, які починалися заголовком: “Хай живе самостійна Українська держава”, “Хай живе Організація Українських Націоналістів”, проголошувалася здравиця Андрієві Мельнику, наводилися чіткі інструкції щодо пропаганди, методів роботи, вербовки, об'єднання членів, обов'язку зберігання таємниць, а також наслідків зрадництва.

Німецька окупаційна влада вирішила якнайсуворіше придушити діяльність українських націоналістів. Вже 17 листопада вона наказала припинити діяльність Української Національної Ради, яка пішла в підпілля. Почалися арешти.

12 грудня було заарештовано співробітників редакції “Українського слова” — Івана Рогача, Ореста Оршана-Чемеринського та інших. Редактором газети був призначений професор К. Штепа, який, як стало тепер відомо, був совєцьким агентом. Він став видавати газету “Нове українське слово”, що мала зовсім інший напрям: ніщо в газеті не повинно було засмутити “визволителів”. Олена Теліга не могла підтримати такий курс, і “Літаври” були заборонені.

О. Ольжич, розуміючи, що Олені Телізі загрожує арешт, пропонував їй залишити Київ, але вона категорично заявила, що вдруге з Києва не поїде. Вона зосередила всю увагу на роботі в Спілці письменників. Про обстановку, яка в той час панувала в цій організації і в цілому в Києві, про настрої Олени Теліги дізнаємося із згадуваного її листа, адресованого Олегові Лашценку до Праги від 15 січня 1942 року. Вона писала:

“Шановний і Дорогий Пане Олег!

Нїрешті маю оказію написати Вам листа, який передав би хоч трохи настроїв Києва, у якому ми з Вами так радісно починали працювати перед неповними 3-ма місяцями... Навіть тяжко собі уявити, що з того часу не минуло ще трьох місяців і все вивернулось на другий бік, а люди також на другий бік вивернули своє відношення до нас.

Багато з тих, що просто адорували нас у ті, не дуже віддалені, часи, коли ми ще були «знатними іностраницями», не вітаються при зустрічі або говорять, що вони таки з нами; а другі, які були менш настирливими приятелями, оточують власне тепер нас особливою пошаною і підтримкою. Якби тепер все змінилось знов — о, як би легко можна було зібрати собі відповідних людей!”

Вона повідомляла про те, що події, які сталися в редакції, поки що не торкнулися Спілки, її збори, на яких було понад 40 душ, пройшли у винятково прихильній атмосфері. Робота Спілки йшла нормально, одержали їдальню, умеблювання, до

Спілки приєдналися фільмівці, як підсекція, розпочав роботу клуб. Разом з тим у словах Олени чується й тривога, що можливий провал, і винні в цьому будуть «не так ті вороги, як добрії люди», не задоволена вона позицією свого заступника Б. Вінницького, який “думає скорше, як новий редактор «Слова», аніж як ми”. Та тішить її те, що “співробітники з «Літаврів» — незмінні, як і багато інших”.

Ділиться вона й своїми враженнями від зустрічі першого в рідному Києві Нового року, яка виявилася не зовсім такою, як мріялося, передає настрої перших холодних днів 1942 року, в яких чується, поряд з тривоگوю,— незборимий Оленин оптимізм.

Про останні дні Олени Теліги в Києві та обставини її арешту розповіли свідки тих подій: Ярослав Гайвас, Олег Штуль-Жданович та Олімпіада Скорупська. З їхніх оповідей випливає, що коли нависла небезпека арештів і О. Ольжич наказав Олені Телізі залишити Київ, вона категорично відмовилась і свідомо пішла на смерть.

О. Скорупська пригадувала, що востаннє бачила Олену Телігу вранці 9 лютого, коли за завданням О. Ольжича, який конспіративно жив у неї на квартирі, йшла покликати до нього О. Штуля, що мешкав разом з Телігами. По дорозі вона зустріла Олену Телігу, вона йшла до приміщення Спілки письменників, де призначила зустріч з товаришами. На пораду не йти туди, бо була небезпека арештів, Олена відповіла, що в хвилини небезпеки мусить бути зі своїми співробітниками.

Олег Штуль так записав передані нею останні слова Олени Теліги: “На мене чекають люди. Я не можу не прийти тому, що боюсь арешту. Зрештою — їх також поарештують. Я не можу втікти, бо хтось міг би сказати: в небезпеці нас лишила, а перед небезпекою говорила про патріотизм і жертвенність. Коли я не повернусь, то не забувайте про мене. Коли я загину, то знайте, що свій обов’язок сповнила до кінця”.

Через годину за нею пішов і Михайло Теліга.

А в приміщенні Спілки вже з минулого дня гестапо влаштувало засідку.

Всі, хто туди заходили, назад вийти вже не змогли. Біля п'ятнадцятої години гестапівці заявили: хто не належить до Спілки, може йти додому. Один із членів Спілки вийшов, а Михайло Теліга, хоч таким не був, залишився. Всі були заарештовані і вивезені на Короленка, 33, в приміщення гестапо. Разом з Оленою і Михайлом Телігами були заарештовані Іван Ірлявський, професор Кость Гупало та інші українські письменники. Спілка письменників фактично була розгромлена і припинила діяльність.

Олена Теліга трималася мужньо. Підбадьорювала товаришів, говорила, що як голова Спілки письменників усю відповідальність за можливі звинувачення візьме на себе, хоч розуміла, що ризикує життям. У Києві йшли розмови про те, ніби в одній з камер на стіні бачили видряпаний напис: "Тут сиділа й звідси йде на розстріл Олена Теліга". Зверху – тризуб.

Усі заарештовані разом з Телігами письменники і журналісти були розстріляні й поховані в Бабиному Яру. Точна дата трагедії невідома. Більшість дослідників сходяться на тому, що сталося це 21 лютого 1942 р.

Саме в цей день — 21 лютого — традиційно вшануємо пам'ять героїв, які, піднявшись на нерівний бій проти двох могутніх мілітарних сил, що роздирали тіло рідної землі, віддали своє життя за Україну, за її незалежність. Серед них — Олена Теліга, поетеса і патріотка, яка пішла у вічність, щоб навіки злитися зі своїм народом, навіки залишитися в його вдячній пам'яті.

Зміст

Переднє слово	3
Дитинство і рання юність	5
Еміграція. Студентське життя	9
Кохання	14
Перші кроки в літературу	18
Зрілість таланту	28
Дмитро Донцов	34
Вибір позиції	38
У час великих випробувань	46

Що ще почитати

Жулинський М. Олег Ольжич та Олена Теліга: Нариси життя і творчість: Вибр. твори. – К., 2001.

Теліга О. Листи. Спогади / Упоряд. *Н. Миронець*. – 2-ге вид., випр. – К., 2004.

Теліга О. О краю мій...: Твори, документи, біографічний нарис / Упоряд., переднє слово, прим., біогр. нарис *Н. Миронець*. – 2-ге випр. і допов. – К., 2006.

Теліга О. Вибрані твори / Упоряд. *О. Зінкевич*; Передм. *Є. Сверстюка*. – К., 2006.

Книги видавничих проєктів

“Про Україну з гонором і гумором” та “Геноцид українців”

поширюються в книгарнях, книжкових кіосках, супермаркетах,
а також через Українську пошту та Інтернет.

У разі замовлення через Українську пошту
та Інтернет книги надсилаються замовнику
накладною платнею *за видавничою ціною*

плюс послуги пошти (оплата здійснюється на пошті
в момент отримання замовником бандеролі з книгами).

Замовлення на придбання книг гуртом і вроздріб від книгарень
та приватних осіб приймаються за:

тел.: (04497) 61-350 (цілодобово)

8-067-656-21-49 (цілодобово)

(044) 279-45-09 (в робочі дні з 10.00 до 17.00)

Факс: (044) 279-45-09 (цілодобово)

E-mail: wbrekhunenko@ukr.net

Науково-популярне видання

Надія Миронець

ОЛЕНА ТЕЛІГА

Літературний редактор
Юлій Шелест

Художній редактор
Георгій Сергєєв

Коректори
Оксана Шевченко та Наталя Кунець

Комп'ютерна верстка
Ірини Стариковської

Підписано до друку 10.10.2008. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний № 1.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 3,8. Обл. вид. арк. 2,71.

Видавець: ПП Наталія Брехуненко

Дистрибуція: тел. (04497) 61-350, (044) 279-08-63;
факс (044) 279-45-09; моб. 80676562149; [wbrehunenko@ukr.net](mailto:wbrekhunenko@ukr.net)

Надруковано в ОП "Житомирська облдрукарня"
10014, Житомир, вул. Мала Бердичівська, 17.

Зам. 1144.

Серії:

Великі Українці

Наші полководці

Перемоги української зброї

За незалежність і соборність

Московська "благодать"

Наша земля

Україна очима чужинців

Кошові отамани

Українки з перцем

І сміх, і гріх

Свята

Пан + Панна

Розбійники

Мисливство та рибальство

Український стіл